

נצחיות התורה במשנת הרמב"ם*

בין י"ג היסודות שאותם מנה הרמב"ם בפירושו למשנה מצוי היסוד הקובע כי התורה היא נצחית. ננסה לעמוד על חשיבותה של קביעה זו, ועל הסיבות לשיבוצה בין יסודות הדת. בנוסף, נעמוד על הדברים המונעים פגיעה בנצחיות התורה, דוגמת איסור התערבות הנבואה בהלכה, "לא בשמים היא".

א. נצחיות התורה

את היסוד התשיעי מנסח הרמב"ם בצורה הבאה (פירוש המשנה סנהדרין י, א, עמ' קמד)¹: והיסוד התשיעי - הביטול². והוא שזו תורת משה לא תיבטל, ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה, ולא יתוסף בה ולא ייגרע ממנה לא בכתוב, ולא בפירוש, אמר "לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו". וכבר ביארנו מה שצריך לבאר ביסוד זה בהקדמת החיבור הזה.

יסוד זה קובע שהתורה נצחית ואין לשנותה, בין בתוספת ובין בגירעון. מלבד פסוק זה, מביא הרמב"ם במקומות אחרים פסוקים נוספים המורים על כך שהתורה נצחית ולא תשתנה. כדוגמא לכך נביא את דבריו בהלכות יסודי התורה (ט, א):

דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים. אין לה לא שינוי ולא גירעון ולא תוספת שנאמר "את כל הדבר אשר אנוכי מצוה אתכם אותו תשמרון לעשות, לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו", ונאמר "הנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת" - הא למדת שכל דברי התורה מצויון אנו לעשותן עד עולם, וכן הוא אומר "חוקת עולם לדורותיכם" ונאמר "לא בשמים היא" - הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה³. מלבד פסוקים אלו, המורים במישרין על נצחיות התורה וחוקיה, מביא הרמב"ם ראיה נוספת לכך, מפסוק העוסק בנצחיותו של עם ישראל, שנצטווה על התורה. ייחודו של עם ישראל הוא לא רק בזהותו הטבעית, כצאצא של יעקב אבינו. עמים רבים הם צאצאים של עמים קדומים,

* הציטוטים מפירוש המשנה (כולל מסי' העמודים), מספר המצוות וממורה הנבוכים הם על פי מהדורות הרב קאפח. הציטוטים מספר המדע הם על פי מהדורת הרב רבינובין (יד פשוטה). הציטוטים משאר ספרי משנה תורה הם על פי מהדורת הרב קאפח (בהוצאת מכון משי"ה). חלוקת ההלכות במשנה תורה נעשתה על פי חלוקת הדפוסים המקובלים. הציטוטים מאגרות הרמב"ם (כולל מסי' העמודים) הם על פי מהדורת הרב שילת. כל ההדגשות במאמר זה הן שלי, והשינויים מכתוב חסר למלא - של העורך.

1. יש לציין כי בין הכללים שמנה הרמב"ם בספר המצוות מצוי הכלל הקובע שאין למנות בין תרי"ג המצוות את אותן מצוות שנאמרו לשעה ולא לדורות (הכלל השלישי). שם הוא כותב (עמ' טז): "ומצוה שאינה נוהגת לדורות אינה מורשה לנו, לפי שלא יקרא מורשה אלא דבר הקיים לדורות...".

2. נוסח הדפוסים שובש מחמת הצנזורה, ע"י הע' 77 במהדורת הרב קאפח והע' 58 במהדורת הרב שילת. עיי גם הלי מגילה וחנוכה ב, יח; אגרת תימן, עמ' קלח-קמ.

ואף על פי כן אנו מתייחסים לאותם עמים קדומים כאילו אינם קיימים כיום, משום שאופיים הייחודי נטמע. מעבר לזיקה לזרע, ישנה זיקה נוספת, והיא התורה, המקנה לעם ישראל את שמו. לדעת הרמב"ם, הפסוק "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאום ה' כן יעמוד זרעכם ושמכם" (ישעיה סו, כב), המורה על נצחיות עם ישראל, רומז לדברים אלו, וכפי שהביא שם:

לפי שפעמים יישאר הזרע ולא יישאר השם, כמו שאתה מוצא עמים רבים אין ספק שהם מזרע פרס או יון אבל אינם בשם מיוחד אלא נטמעו באומה אחרת, וגם זה לדעתי הערה על נצחיות התורה אשר מחמתה יש לנו שם מיוחד.

על כן, נצחיות עם ישראל מורה על נצחיות התורה, המאפיינת אותו.⁴

ב. מדוע התורה נצחית?

עד כה ראינו שהרמב"ם מדגיש כי התורה היא נצחית ואין לשנותה. מדוע קביעה זו היא עקרונית כל כך? כאמור, התורה אסרה זאת, אולם השאלה היא מה עומד מאחורי איסור זה. במספר מקומות מצינו כי הרמב"ם מנמק טיעון זה.

וכך אנו סוברים שכך הדבר תמיד כמו שאמר "לא בשמים היא" וגו', "לנו ולבנינו עד עולם", וכך צריך להיות, כי הדבר השלם בתכלית האפשרית במינו, לא יתכן שיימצא זולתו במינו כי אם פחות מאותה השלמות, או בהגזמה או בגירעון. (מורה הנבוכים ב, לט)

בשל שלמותה של התורה, אין היא זוקקת שינוי או התערבות כלשהי. רק דבר שאיננו שלם מצד עצמו זוקק התערבות חיצונית.⁵

את דבריו אלו של הרמב"ם יש להשוות לדבריו במקום אחר במורה הנבוכים (ג, מא):

...כי כיון שידוע לפני ה' יתעלה שדיני התורה הזו יש צורך בכל זמן ומקום לפי שינויי המקומות והמאורעות וחיובי הנסיבות, לתוספת במקצתן או גירעון במקצת; לפיכך הזהיר על התוספת והגירעון ואמר "לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו", מפני שזה היה מביא להפסד חוקי התורה ולסבור בה שאינה מאת ה'.

כאן הדגיש הרמב"ם כי שינוי התורה עלול לגרום לסבור בה שאינה מאת ה', ולכן אין לשנותה. נראה כי אין סתירה בין הדברים, והם משלימים זה את זה. התורה שלמה משום שהיא מאת ה', ולכן אין צורך לשנותה. שינוי כלשהו בה - פוגע במעמדה; משום שאם יש צורך בשינוי, משמע שהיא אינה שלמה, ולכן אין היא מאת ה'. **כדי למנוע כפירה במקורותיה של התורה, נאסר השינוי בה.**

תפקידם של חכמי הדור, לדעת הרמב"ם, הוא להתאים את התורה הנצחית לכל דור, וזאת על ידי סייגים והוראות שעה, הכוללות לעתים ביטול זמני של חלק ממצוות התורה. בדרך זו ביאר הראי"ה קוק את שיטת הרמב"ם. בדבריו הוא אף מסביר כי לאור גישה זו לא

4. במקומות נוספים מזכיר הרמב"ם את הקביעה כי עם ישראל הוא נצחי. עיי' פיה"מ זבחים יד, ה; תמורה ב, ב (ועיי' ה' פסולי המוקדשין ד, א מהדורת ר"ש פרנקל ובשינויי הנוסחאות שם); אגרת תימן, עמי' קכה, קכט; סהמ"צ, עשה קנג; ועוד.

5. דברים דומים כותב בעל ספר החינוך (מצוה תנד) בטעם איסור הוספה או גריעה בתורה. ועיי' מני"ח שם. ועיי' גם ספר העיקרים, מאמר שלישי, פרק יד; פירוש רב נסים גאון, ברכות יט, ב (התשובה השנייה).

נמנע הרמב"ם מלתת למצוות טעמים שאינם שייכים כיום, וכתב:

להרמב"ם, נצחיות התורה נעוצה במעמד העולם בעת מתן תורה... לא חרד הרמב"ם בשביל נימוק זה, ליתן למצוות טעמים שערכם אפשר להיות עובר, ולפעמים גם כן עבר, מפני שהנצח התורי, במאורע של מתן תורה בעצמו הוא תלוי, ומה שהיה אז - מחויב, חוק הוא ולא יעבור. אמנם עיקר הכל תלוי לדבריו בהכרת א-להיותה של התורה, והיה אפשר לשנות איזה דבר אם רואים שהזמן מרשה או מכריח; אבל הדבר יביא לחשוב שהתורה אינה א-להית, וזה עוקר יסוד הכל. על כן הכל קיים לעד, והשינוי הוא אפשרי רק על פי תנאים מיוחדים, הוראת שעה שבאה מנביא או בית דין וכיוצא בזה. אלה התנאים ערבים הם שלא יצויר על ידי ביטול חלקי ושינוי פרטי שאין התורה א-להית ותשפיע תמיד באור חייה על האומה והעולם.
(ערפילי טוהר עמי כב-כג; שמונה קבצים ב, נד-נה)

ג. נצחיות הבריאה

בדומה לקביעת נצחיות התורה, טוען הרמב"ם דברים דומים ביחס לבריאה ולחוקי הטבע. לדעתו, לאחר הבריאה, העולם וחוקיו הם נצחיים. במורה הנבוכים (ב, כח) הסביר הרמב"ם כי זה גם מה שנאמר בספר קהלת (ג, יד): "ידעתי כי כל אשר יעשה הא-להים הוא יהיה לעולם, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע..."⁶, ומבאר כי חוקי הטבע הם נצחיים בשל שלמותם, הנובעת ממקורם הא-להי. דבר זה נאמר כבר בתורה, על ידי משה:

אבל זה שהזכיר משלמות מפעלות ה' ושאין שום אפשרות להוסיף עליהן ולא לגרוע מהן, כבר אמרו בפירוש אדון החכמים ואמר "הצור תמים פעלו", רוצה לומר שכל מפעלותיו כלומר כל בראיו בתכלית השלמות, לא ישיגם חסרון כלל, ואין בהם סרח ולא שום דבר שאין לו צורך.⁶
(מורה הנבוכים ב, כח)

נראה כי דברים אלו עולים בקנה אחד עם גישתו העקרונית של הרמב"ם ביחס לימות המשיח. לדעתו, לא יהיה אז שינוי בסדרי בראשית, ודברי הנביאים בעניינים אלו משל הם⁷: "וכבר נודע שאנחנו נברח מאוד משינוי סדר בראשית" (איגרת תחיית המתים, עמי שסב). בנוסף לכך שחוקי הטבע לא ישתנו בימי המשיח, גם חוקי התורה לא ישתנו באותם ימים⁸.

6. שיטת הרמב"ם ויחסו לחוקיות הטבע ונצחיותו, עומדת בניגוד לשיטתם של חכמי היכלאם (עיי מורה הנבוכים א, עא-עו ועוד), שקבעו שאין חוקיות במציאות (עיי מורה הנבוכים א, עג). נראה שהם הניחו שמעורבותו של הקב"ה במציאות רבה ומוחשית יותר אם הוא פועל ישירות, ולא באמצעות חוקי הטבע, הנראים כמרחיקים אותו. הרמב"ם, לעומתם, סובר ששלמותו של הקב"ה באה לידי ביטוי בפעולתם המושלמת של הטבע וחוקיו, ולכן יש להם משמעות דתית.

7. עיי פיה"מ סנהדרין י, א (עמי קלט), הלי מלכים יב, א. ועיי בהשגת הראב"ד שם, שחולק. על מחלוקת זו עיי בדברי הרב מרגליות (מלחמות השם לרבנו אברהם בן הרמב"ם, מהדורתו, עמי סה העי 79; מרגליות הים, סנהדרין עב, א אותיות כח-כט).

באיגרת תחיית המתים הסביר הרמב"ם שאף שדעתו היא שבימות המשיח לא ישתנו סדרי בראשית, בכל מקרה אין לדקדק בכך, וחשובה עצם האמונה והציפייה לימות המשיח (עמי שס-שסא, ועיי גם הלי מלכים יב, א-ב).

8. עיי הלי מגילה וחנוכה ב, יח; הלי מעשה הקרבנות ב, טו.

ד. אותות מלך המשיח ונצחיות התורה

את העובדה כי התורה נצחית הדגיש הרמב"ם בדבריו בהלי' מלכים ומלחמות (יא, ג):
ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים,
ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן; וכל המוסיף או גרע או שגילה פנים בתורה והוציא
הדברים של מצוות מפשרטן - הרי זה רשע ואפיקורוס.

דברים אלו ברורים; אולם הקשרם אינו ברור. הרמב"ם ממקם קביעה זו במקום שבו הוא דן
בשאלה כיצד יתברר מיהו מלך המשיח. את העובדה שהתורה נצחית הוא מזכיר כאשר הוא
מדגיש כי המשיח איננו צריך לעשות מופתים, כדי שיוכתר ככה (שם ה' ג):

אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים... כיוצא בדברים אלו
שהטיפשים אומרים. אין הדבר כן, שהרי ר' עקיבה חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה
מנושאי כליו של כוזבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא מלך המשיח. ודימה הוא וכל חכמי
דורו שהוא המלך המשיח עד שנהרג בעוונות. כיון שנהרג נודע להם שאינו משיח. ועיקר
הדברים ככה הן, שהתורה הזאת...

וכי הדורש מן המשיח לעשות אותות ומופתים הרי הוא כופר! מהו השינוי בתורה שקיים
בעשיית אות ומופת?

דומה שיש לבאר את דברי הרמב"ם באופן הבא: תורתנו היא נצחית, ואין לשנותה. מכיוון שהיא
נצחית, אין היא יכולה להתבסס על דברים החורגים מגדר הטבע, משום שהם מנוגדים לנצחיותו
של הטבע. המשיח הוא אחד מהדברים שנתפרשו בתורה, ולכן מי שאינו מאמין במשיח הוא
כופר בתורה (שם ה' א). תליית אמיתותו של מלך המשיח במופתים החורגים מגדר הטבע,
פוגעת בעיקרון של נצחיות התורה, "שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם
ולעולמי עולמים" (שם ה' ג). על כן קובע הרמב"ם שאמיתותו של מלך המשיח נבחנת על פי
דברים שאינם חורגים מגדר הטבע. ואף על פי כן, אין זה מונע אפשרות עשיית ניסים על ידי
מלך המשיח.⁹

נראה כי זו גם גישת הרמב"ם ביחס ל**נבואה**. הרמב"ם מדגיש במספר מקומות כי כדי שנביא
יוכר כנביא אמת, אין צורך שהוא יעשה אות או מופת. עליו לומר מה יקרה בעתיד, מלבד
העובדה שעליו להיות "ראוי לנבואה במלאכות ה'" (ה' יסודי התורה י, א). דומה כי הסיבה
לכך שלדעת הרמב"ם אין הנביא צריך להביא ראיה בצורת אות או מופת, היא שהדבר חורג

9. עיי' איגרת תחיית המתים, עמ' שנה-שנט.

יש לציין כי באיגרת תימן (עמ' קנז-קנח) כותב הרמב"ם שהאותות והמופתים שייראו על ידו יהיו ראיה על
אמיתת טענתו וייחוסו. ייתכן כי כוונת הרמב"ם היא לכך שהמשיח יעשה אותות ומופתים אלו בהמשך, אך
לא הם אלה שיקנו לו את מעמדו, וצ"ב. וראה שם בהערות המשלימות של הרב שילת, וכן בהערות המשלימות
לאיגרת תחיית המתים (עמ' שנה).

ייתכן כי ישנה סיבה נוספת לכך שהרמב"ם ראה צורך להדגיש כי התורה נצחית דווקא בדברו על המשיח.
כאמור לעיל, דעתו היא שהתורה לא עתידה להתבטל או להשתנות בימות המשיח, כפי שחוקי הטבע לא
ישתנו באותה תקופה. הרמב"ם ראה צורך להדגיש את נצחיות התורה דווקא ביחס לימות המשיח בשל הדעות
הסוברות שמצוות בטלות לעתיד לבוא, וטוענות שילעתי לבוא (בהקשר זה) - משמעותו ימות המשיח.
את העובדה כי המשיח לא ישנה את דיני התורה הדגיש הרמב"ם במקום אחר, כאשר הוא דן בחידוש הסמיכה
(פיה"מ סנהדרין א, ג), עיי"ש.

מהטבע. ראייה לכך היא לשון הרמב"ם (הלי יסודי התורה י, א):
 כל נביא שיעמוד לנו ויאמר שהי שלחו, אינו צריך לעשות אות כאחד מאותות משה רבינו,
 או כאותות אליהו ואלישע שיש בהן שנוי מנהגו שלעולם.

ה. נצחיות התורה כיסוד דתי

בדברינו עד כה ביארנו את החשיבות הרבה של נצחיות התורה, המורה על מקורה האלהי המושלם. בשל חשיבות דבר זה מנה הרמב"ם את איסור שינוי התורה ואת קביעת נצחיותה בין י"ג היסודות.

נראה כי סיבה מרכזית נוספת לקביעת יסוד זה בין י"ג היסודות היא משמעותו ביחס לדתות אחרות. משמעותם המרכזית של י"ג היסודות היא הקביעה שמי שמאמין בהם נכלל בכלל ישראל, ומי שאינו מאמין בהם או באחד מהם איננו חלק מכלל ישראל:

וכאשר יהיו קיימים לאדם כל היסודות הללו ואמונתו בהם אמיתית, הרי הוא נכנס בכלל ישראל, וחובה לאהבו ולחמול עליו וכל מה שציוה ה' אותו זה על זה מן האהבה והאחווה, ואפילו עשה מה שיכול להיות מן העבירות מחמת תאוותו והתגברות יצרו הרע, הרי הוא נענש לפי גודל מריו ויש לו חלק, והוא מפושעי ישראל. וכאשר יפקפק אדם ביסוד מאלו היסודות הרי זה יצא מן הכלל וכפר בעיקר ונקרא מין ואפיקורוס וקוצץ בנטיעות, וחובה לשנותו ולהשמידו ועליו הוא אומר "הלא משנאיך ה' אשנא" וכו'.

(פירוש המשנה סנהדרין י, א, עמ' קמד-קמה)

יסודות אלו הם המגדירים את שייכותו של אדם למושג "כלל ישראל", על פי יחסו של האדם אליהם.

מעיון מדוקדק בדברי הרמב"ם במקומות שונים נראה שאין חפיפה מלאה בין הגדרת השייכות לכלל ישראל לבין יהדותו של האדם, ויש שיצאו מן הכלל אך עדיין מוגדרים כיהודים. אולם, מי שאינו יהודי בוודאי שאינו חלק מכלל ישראל¹⁰. על כן, נראה כי חלק מהיסודות הובאו משום שבהם ישנם הבדלים בין היהדות לבין דתות אחרות. דוגמא לכך מצויה בנצחיות התורה, היסוד התשיעי, המדגיש את ההבדל שבין היהדות לאיסלאם ולנצרות. כאשר הרמב"ם מתייחס בהלכות תשובה לכפירה ביסוד זה, הוא כותב (הלי תשובה ג, ח):

שלשה הן הכופרים בתורה... והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה זו אף על פי שהיא היתה מעם ה' כגון הנוצרים וההגרים.

בהלכות מלכים ומלחמות (יא, ד) מתייחס הרמב"ם לנצרות ולאיסלאם, ובדבריו הוא מסביר כיצד דתות אלו מועילות ליישור דרך לקראת מלך המשיח.

כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים, ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו. אלו אומרים מצוות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה, ולא היו נוהגות לדורות. ואלו אומרים דברים נסתרים יש בהן ואינן כפשוטן¹¹ ובא משיח וגלה נסתריהם.

10. על היחס בין יהדותו של אדם לבין השתייכותו לכלל ישראל ראה בהרחבה במאמרי י"ג יסודות התורה במשנת הרמב"ם", דף קשר (עלון ישיבת הר עציון לתלמידי הישיבה בצה"ל) 897 (תשס"ג).

11. השווה לדבריו (שצוטטו לעיל) באותו הפרק (הלי ג): "וכל המוסיף או גרע או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשוטן - הרי זה רשע ואפיקורוס".

טענת המוסלמים היא שהמצוות בטלו, ואילו טענת הנוצרים היא שהמצוות אינן כפשוטן ובא משיח וגילה נסתריהם¹². הצד השווה של שתי דתות אלו הוא, כאמור, צמצום נצחיותה של התורה. על כן היסוד התשיעי מבדיל בין היהדות לבין דתות אחרות¹³.

ו. "לא בשמים היא"

עד כה ראינו מדוע נצחיות התורה היא יסוד עקרוני, לפי הרמב"ם. כעת ננסה לבחון כיצד עיקרון זה נשמר ואיננו מופר. עיקר דברינו יהיו מופנים כלפי אפשרות של התערבות נבואית בעיצוב ההלכה ובקביעתה.

בכמה מקומות בדברי חז"ל מצינו את הטענה "לא בשמים היא", ולכן אין משגיחים בדברי הנביא הנוגעים להלכה¹⁴. בהקדמתו לפירוש המשנה דן הרמב"ם בהרחבה בתפקיד הנביא. בדבריו הוא מדגיש את הניתוק המוחלט הקיים בין נבואה להלכה. לנביא מותר להתערב בשיקולים והכרעות הלכתיות, בהיותו חכם מחכמי התורה, שהרי אין נבואה שורה אלא על חכם גדול בחכמה וכו' (הלי' יסודי התורה ז, א). אולם, לדבריו הנבואיים לא תהיה שום משמעות מעבר לחכמתו (הקדמה לפירוש המשנה, עמ' ח).

יתרה מזאת, מי שטוען שהלכה כפלוגי משום שכך נגלה לו בנבואה, הרי הוא נביא שקר וחייב מיתה, משום שהתערבות זו איננה בסמכותה של הנבואה (הלי' יסודי התורה ט, ד). נצחיות התורה היא שאיננה מאפשרת לנביא להתערב בקביעת הלכה. ראייה לכך היא המיקום שבו דן הרמב"ם באיסור התערבות נבואית, פרק ט' מהלי' יסודי התורה. פרק זה מתחיל כך: דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים, אין לה לא שינוי ולא גירעון ולא תוספת... ונאמר "לא בשמים היא", הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. כלומר, ביסוד האיסור על נביא להתערב עומד עיקרון נצחיות התורה וכן עומד העיקרון השולל באופן מוחלט אפשרות נתינת תורה חדשה. טענה זו מצינו גם במקום אחר (הקדמה לפירוש המשנה, עמ' ח):

וכן אם אמר הנביא שהי' אמר לו כי הפסק במצוה פלונית כך, ושדינו של פלוני הוא הנכון, הרי אותו הנביא נהרג לפי שהוא נביא שקר כמו שביארנו, לפי שאין תורה אחרי השליח

12. עוד על הנוצרים והמוסלמים ויחס דתם לתורה, עיי' איגרת תימן, עמ' קכ-קכב.

13. השווה לדברי החת"ם סופר (או"ח סי' רח): "...דהנה הא דלא בשמים היא ושאינן הנביא רשאי לחדש דבר מעתה הוא יסוד ושרש כל התורה כולה. דאי לאו הכי, אין כאן תורה כלל, דהרי כבר היה לעולמים בשבת קיי"ו דאמר ההוא מינא מיומא דא גליתכון מארעכון אתנטלו אורייתא דמשה ואתיהיב אורייתא אחריתי עיי"ש ואפשר יעשו אותות ומופתים עיי' תחבולות וכישוף ונביא הישמעאלים עשה כן ושבתי צבי תר"ו אמר שנתהפכו המצוות ונעשו מעשיין לאוין ומלאוין עשיין... על כן כללא כיייל הקב"ה שאין הנביא רשאי לחדש שום מצוה מהישנות...".

14. תמורה טז, א; ב"מ נט, ב. ועיי' גם שבת קד, א; יומא פ, א; מגילה ב, ב - ב שם מובא עיקרון זה אך הפסוק המובא הוא "אלה המצוות" (ויקרא כז, לד). ועיי' מהרש"א ח"א שבת קד ד"ה אלה המצוות; עלי תמר לירושלמי מגילה א, ה ד"ה אמרו כתיב). ועיי' לח"מ הלי' יסודי התורה ט, א.

הראשון¹⁵, ואין תוספת ואין גירעון, "לא בשמים היא". ולא המחנו ה' אל הנביאים אלא המחנו אל החכמים בעלי הדין¹⁶.

ז. נבואה ונבואת משה

כדי לעגן את נצחיותה של התורה, הדגיש הרמב"ם מספר עקרונות ביחס לנבואה בכלל ונבואת משה בפרט.

הציווי האוסר הוספה או גריעה בתורה נאמר בתורה עצמה, שניתנה על ידי משה. כאשר בא נביא אחר ומודיע בשם ה' שיש להוסיף או לגרוע דבר מסוים מהתורה, הוא מתעמת עם נבואתו של משה. מדוע במקרה של עימות כזה עלינו להעדיף את נבואתו של משה? התשובה להעדפת נבואת משה נעוצה בייחודה, העולה בדרגתה על שאר הנבואות¹⁷. אם מקור נבואי יבוא ויסתור את נבואת משה, אין לשמוע לו, משום שדרגתו נמוכה מדרגת נבואת משה, הקובעת שאין לשמוע לנביא המתערב בתורה.

לאור זאת יובן כי לסדר י"ג היסודות שקבע הרמב"ם ישנה חשיבות רבה. ראשית דן הרמב"ם בנבואה (היסוד השישי), ולאחריה בנבואת משה, הנבדלת באיכותה משאר הנבואות (היסוד השביעי). לאחר מכן הביא הרמב"ם כי התורה היא מן השמים, וניתנה על ידי משה (היסוד השמיני). בהמשך קובע הרמב"ם כי התורה נצחית (היסוד התשיעי).

עלינו להאמין בנצחיות התורה כפי שהיא מעידה על עצמה (היסוד התשיעי), משום שהתורה היא ביטוי לנבואת משה (היסוד השמיני) השונה במעלתה ממעלת נבואות שאר הנביאים (היסוד השביעי), ולכן נביא אחר אינו יכול לסותר¹⁸. קשר נוסף קיים בין היסוד השמיני ליסוד התשיעי: התורה נצחית (היסוד התשיעי) משום שהיא מן השמים (היסוד השמיני), ולכן היא מושלמת.

15. כינוי למשה. עיי הקדמה לפירוש המשנה עמ' ב (והע' 31), ובעוד מקומות.

16. ועיי איגרת תימן (עמ' קלח).

העובדה שאיסור התערבותו של הנביא הוא כדי למנוע פגיעה בנצחיות תורת משה, ויכול לבאר את דברי החת"ס (או"ח, סי' רח), הסבור שהדין "לא בשמים היא" לא נאמר ביחס למשה, והוא יכול היה להכריע ולפסוק הלכה גם על פי נבואה (ועיי גם שו"ת יביע אומר ח"א, או"ח סי' מא אות ח). נבואת משה, שהיא התורה, לא פוגעת, כמובן, בנצחיות התורה, ולכן הוא יכול היה לפסוק בדרך זו.

17. על ההבדל בין נבואת משה לנבואות שאר הנביאים עמד הרמב"ם במספר מקומות. עיי פיה"מ סנהדרין י, א (היסוד השביעי); שמונה פרקים, הפרק השביעי; פיה"מ כלים ל, ב; הלי יסודי התורה ז, ו; (הלי' טומאת צרעת טז, י); מורה הנבוכים ח"ב פרקים לה, מה ועוד. במורה הנבוכים (ח"ב פל"ה) אף הדגיש הרמב"ם כי הכינוי "נביא" למשה - איננו מדויק, משום שמדובר במושג שונה לחלוטין.

18. לאור זאת, יש מקום לטעון שאין צורך ביסוד התשיעי בפני עצמו, משום שהוא מסקנת היסודות שקדמו לו. כך אכן טוען בעל ספר העיקרים (מאמר שלישי, פרק כ), עיי"ש.

לאור יחס זה בין היסודות נראה כי הגבלת הרמב"ם בדבריו ביסוד התשיעי אודות איסור תוספת או גירעון בתורה נאמרה בעיקר כלפי נביאים (ולא כלפי חכמים). סיבות נוספות להבנה זו הן הפנייתו לדבריו בהקדמה לפיה"מ, שם דן בתפקידו של הנביא (עיי שם עמ' ג-ד, ח; סהמ"צ, עשה קעב ואכמ"ל), וכן העובדה כי דבריו כוונם נגד האיטלאם ומחוקקו, שטען כי הוא נביא וביטל את תורת משה

ח. "אליו תשמעון"

מלבד מעמדה השונה של נבואת משה, הקובע שבכל עימות היא עדיפה, ישנה סיבה נוספת להעדפת תוכנה מתוכן נבואות אחרות¹⁹.

אימותו של הנביא איננו מוחלט; ואף אם הוא עשה אותות ומופתים היוצאים מגדר הטבע, ייתכן שעשה זאת בלאט ובכישוף. אם כן, מדוע עלינו לשמוע לדברי הנביא? הסיבה שעלינו לשמוע לו היא משום שהתורה ציוותה עלינו לשמוע לו, כפי שהיא ציוותה אותנו לשמוע לעדים, ואף שאיננו יודעים אם דיברו אמת:

נמצאת אומר שכל נביא שיעמוד אחר משה רבנו, אין אנו מאמינין בו מפני האות לבדו כדי שנאמר אם יעשה אות נשמע לו לכל מה שיאמר, אלא מפני המצוה שציונו משה בתורה ואמר "אם נתן אות אליו תשמעון", כמו שציונו לחתוך הדבר על פי שני עדים ואף על פי שאין אנו יודעין אם אמת העידו אם שקר, כך מצוה לשמוע מזה הנביא ואף על פי שאין אנו יודעין אם האות אמת או בכישוף ובלאט. (ה' יסודי התורה ח, ב)

אולם, אין הדבר כך ביחס למשה. אנו מאמינים לנבואתו בשל מעמד הר סיני, שם ראו כל ישראל כי הקב"ה דיבר עם משה בנבואה. אם נדמה זאת לעדים, דומה הדבר ליחס שבין עד אחד לחברו, ולא ליחס של אדם נוסף לעדותם. ממילא, בכל התנגשות שיש בין נבואת משה לנבואת נביא אחר, עלינו להעדיף את נבואתו של משה (שם ה' ג)²⁰.

על כן, אין לקבל את נבואת נביא הסותר את נבואת משה, משום שמקור הציווי הוא בעל תוקף פחות יותר²¹.

יש להבהיר את דברי הרמב"ם הללו בצורה חדה יותר. התורה, שהיא נבואת משה, היא שמהווה תוקף לסמכותו של נביא. נביא הסותר את דברי משה, סותר בעצם את דבריו שלו, שהרי מקור סמכותו נובע מדברי משה, שבתורתו נאמר לשמוע לו.

ט. תוקף ציוויים שקדמו למשה

במספר מקומות הדגיש הרמב"ם כי גם ציוויים תורניים שקדמו למשה, דוגמת המילה שעליה נצטווה אברהם, מקבלים לאחר מתן תורה את תוקפם מציווי משה. וכך כותב הרמב"ם בפירושו המשנה (חולין ז, ו) העומדת על מקור איסורו של גיד הנשה:

ושים לבך לכלל הגדול הזה המובא במשנה זו והוא אומר "מסיני נאסר", והוא שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו נוהרים ממנו או עושים אותו היום אין עושים זאת אלא מפני צווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' ציוה בכך לנביאים שקדמוהו, דוגמא לכך, אין אנו אוכלים אבר מן החי לא מפני שה' אסר על בני נח אבר מן החי, אלא מפני שמשא אסר עלינו אבר מן החי במה שנצטווה בסיני שישאר אבר מן החי אסור. וכן אין אנו מלים בגלל שאברהם מל את עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שה' ציונו על ידי משה להימול כמו שמל אברהם עליו השלום. וכן גיד הנשה אין אנו נמשכים בו אחרי אסור יעקב אבינו אלא צווי משה רבינו, הלא תראה אומרם שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני; וכל אלה מכלל המצוות.

19. עיי ספר המצוות עשה קעב; ה' יסודי התורה פ"ח.

20. עיי במקביל בהקדמה לפירוש המשנה, עמ' ד (ד"ה החלק הראשון).

21. על היחס בין אימות נבואת משה לאימות נבואות שאר הנביאים עיי במקביל באיגרת תימן (עמ' קלח-קמ).

נראה שהסיבה להדגשה זו, שהרמב"ם חזר עליה מספר פעמים²², ברורה לאור דברינו. אילו ציווי המילה היה משום שאברהם נצטווה על כך, הרי שניתן היה לחשוב על אפשרות לבטלה על ידי נביא אחר, שהרי נבואתו של אברהם, גבוהה ככל שתהיה, יכולה להיות מושגת על ידי נביא אחר, באופן עקרוני. על כן, בעימות בין אברהם לנביא אחר, אין עדיפות בהכרח לאברהם. העובדה שציווי המילה נכתב בתורה איננו נותן לו תוקף בהכרח כנבואת משה, שהרי משה כתב את סיפור הדברים. על כן מדגיש הרמב"ם כי גם מצוות שקדמו לשליחותו של משה מקבלות את תוקפן לאחר מכן מנבואתו של משה, ואין הוא ככותב סיפור דברים בלבד. ממילא, אין אפשרות לסתור אותן לאחר מתן תורה²³.

בדומה, נראה שכך ניתן להסביר את דברי הרמב"ם ביחס לחסידי אומות העולם (ה' מלכים ומלחמות ח, יא):

כל המקבל שבע המצוות ונוהר לעשותן הרי זה מחסידי אמות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא. והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שציוה בהן הקדוש ברוך בתורה והודיענו על ידי משה רבנו שבני נח מקודם נצטוו בהן. אבל אם עשיין מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב, ואינו מחסידי אמות העולם אלא מחכמיהם.

חסיד אומות העולם הוא לא מי שמקבל על עצמו את שבע המצוות בלב בלבד, אלא מי שמקבל אותן מתוך הכרה שמקורן מציווי של משה. נראה כי הסיבה לכך היא שלא תהיה אפשרות לסתור את אותן שבע המצוות על ידי מקור נבואי אחר²⁴.

י. אופייה של נבואת משה

עד כה ביארנו מדוע, במקרה של עימות, יש להעדיף את נבואתו של משה על פני נבואה אחרת. הקביעה "לא בשמים היא", המונעת מנביא להתערב בהלכה, מבדילה מבחינה נוספת בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים. מלבד ההבדלים בדרגת הנבואה בין משה לשאר הנביאים, ישנו הבדל באופייה של הנבואה. בעוד שלשאר הנביאים נאסר לשלב בין הלכה לנבואה, עיקר נבואתו של משה היא שילוב זה. לנבואתו ישנה משמעות הלכתית, והיא התורה.

יתרה מזאת, במורה הנבוכים מדגיש הרמב"ם כי ייחודו זה של משה לא נאמר רק ביחס לאלו שבאו אחריו, אלא גם ביחס לאלו שקדמו לו. משה היה הראשון שהתנבא לבני האדם בטענה שאדון העולם נגלה לו. לפני כן לא היה מי שטען שבורא העולם הוא שהתנבא לו ושלחו לצוות

22. עיי' גם ה' א, א ("יניתנה תורה ונתחדשה הלכה"); איגרת למר יוסף אבן ג'אבד, עמ' תי-תיא.

23. בצורה דומה ביאר בעל ה"משך חכמה" (דברים לג, ד) את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה. לאור זאת יש לבאר את דברי הרמב"ם (ה' מלכים ט, א), המורים כאילו ישנה גם כיום משמעות לציוויים קודמים, כדברים העומדים במישור ההיסטורי ולא במישור ההלכתי. ועיי' גם בית ישי (סי' קז) לגר"ש פישר שליט"א; קונטרסי שיעורים, בבא מציעא, שיעור יב ואכמ"ל.

24. דברים דומים ביחס לבני נח כתב גם בתשובה (סי' קמח) [הובאה גם באגרות הרמב"ם, עמ' ריד, וכן בתרגומו של הרב קאפח במהדורתו למשנה תורה, ה' מילה פי"ג אות טו]. ייתכן שלדעת הרמב"ם בני נח אמורים להאמין כי נבואת משה שונה מרמתה משאר הנביאים, משום שאם אין הם מאמינים בהבדל, אין משמעות לכך שהמצוות ניתנו דווקא על ידי משה ולא על ידי נביא אחר.

את בני האדם. הרמב"ם טוען זאת גם ביחס לאבות. לדעתו, אף שהם התנבאו, הם לא הפיצו את דבריהם על בסיס נבואה זו, אלא על בסיס ההיגיון והעיון:
 ואל יטעך מה שנאמר באבות... אלא היה הדיבור להם במה ששייך להם, לא יותר; כלומר, בשלמותם והדרכתם במה שיעשו, ובישרם במה שעתיד להיות בענין זרעם, ולא יותר; והם היו קוראים לבני אדם בעיון ובלמוד כפי שנתברר אצלנו באומרו "ואת הנפש אשר עשו בחרן"²⁵.
 (מורה הנבוכים א, סג)

* * *

והיסוד התשיעי - הביטול. והוא שזו תורת משה לא תבטל, ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה, ולא יתוסף בה ולא יגרע ממנה לא בכתוב, ולא בפירוש, אמר "לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו". וכבר ביארנו מה שצריך לבאר ביסוד זה בהקדמת החיבור הזה.
 (פירוש המשנה סנהדרין י, א, עמ' קמד)

25. וכן שם ב, לט, עיי"ש. וראה על כך בהרחבה במאמרי "אהבת ה' והפצת שמו במשנת הרמב"ם", עלון שבות (עלון ישיבת הר עציון) 162 (תשס"ג), עמ' 149-155.